

УДК 339.7

Кравцова Л. І.,*кандидат економічних наук, доцент кафедри економічної теорії***Сологуб С. М.,***кандидат економічних наук, доцент кафедри економічної теорії**Державного економіко-технологічного університету транспорту*

ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНІ ВАЖЕЛ І ПОДОЛАННЯ КРИЗИ В ЕКОНОМІЦІ УКРАЇНИ

У статті проаналізовані причини виникнення світової кризи, дослідженні наслідки та особливості її прояву в економіках розвинутих країн. Окреслено сутність програм оздоровлення, прийнятих урядами різних країн, та висвітлені практичні напрямки здійснення державного впливу на суб'єкт ринку. Розглянуто особливості виникнення кризових явищ в українській економіці та перелік заходів уряду з метою усунення їх негативної дії на економічне зростання.

Ключові слова: *світова криза, фінансово-економічні важелі, фінансово-кредитна політика, стагнація, іпотека, інвестиції, дисконтна ставка.*

The article analyses the reasons and causes of world financial crisis, examines consequences and features of its display in economy of developed countries. The article outlines an essence of healthening programs, established by the governments of different countries, practical directions of realisation of state influence on the subjects of the market. Examines the origin of crisis phenomenon in Ukrainian economy and a number of government's activities of removing its negative influence on economic growth.

Key words: *world crisis, financial and economic levers, financial and credit policy, stagnation, mortgage, investments, discount rate.*

Постановка проблеми. Стабільне та ефективне функціонування світових економік є необхідною умовою для національної безпеки, цілісності держав, процвітання бізнесу та зростання благополуччя населення цих країн.

Сучасна світова криза внесла певну диспропорцію у дотримання такого тренду економічного зростання. Своєчасна та дієва розробка запобіжних заходів при подоланні кризи дозво-

лить країнам уникнути нищівних наслідків та якомога швидкого виходу із стану рецесії.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У макроекономічній теорії існує низка концепцій, які висвітлюють основні напрями фінансово-кредитної та бюджетно-податкової політики держави на різних стадіях циклічного розвитку ринкової економіки, в тому числі – і у фазі кризи. Питання сучасної економічної кризи досліджували такі вітчизняні та зарубіжні науковці, як Б. Гаврилишин, Лешек Бальцеревич, Елла Лібанова, О. Савченко, Ю. Сколотяний. Незважаючи на вагомий здобутки в цій сфері, питання потребує подальшого розгляду.

Мета і завдання дослідження. У цій статті зроблено спробу узагальнити причини виникнення сучасної світової фінансово-економічної кризи, напрацьований досвід урядів розвинутих країн з розробки антикризових програм і практичних заходів з пом'якшення негативних наслідків економічного спаду. Досліджено стан української економіки в умовах стагнації та висвітлено кроки уряду України зі стримування негативних явищ у виробництві, споживанні та доходах суб'єктів ринку.

Виклад основного матеріалу. Світова економічна криза була спровокована іпотечною кризою на американському ринку нерухомості та кризою кредитування в банківській системі США. Ці події відбилися на стані фінансових систем багатьох країн Європи та Азії, у тому числі – і України. Додатково, на початку 2008 року, накопичилися великі проблеми у світовій фінансовій системі: у січні відбувся “несподіваний” обвал на фондових ринках Європи, Китаю та низки інших азіатських країн, а також у країнах Східної Європи, Росії і України.

Настання кризи було природно, оскільки використання ризикованих, з погляду економічної обачності, кроків, а саме, надання переваги у приватному споживанні кредитним важелям, які збільшували боргові зобов'язання як в американській економіці, так і у всьому світі в цілому; випуск різних грошових інструментів міжнародного застосування у вигляді американської національної валюти призупинили динамічне економічне зростання і негативно позначилися на світовій економічній системі.

Іпотека є важливою частиною реальної економіки, тобто іпотечна емісія здійснюється під реальні цінності, і тому навіть серйозні негативні явища в цій сфері не могли призвести до кризи світової економічної системи. Швидше іпотечна криза зіграла роль своєрідного “спускового гачка”, а сам “заряд” (причини кризи) варто шукати в іншій площині.

Для розробки і проведення антикризових заходів необхідно розібратися в реальних причинах кризи.

Криза в США має яскраво виражений структурний характер, що визначає його глибину і масштаби. У 90-ті роки в американській економіці став розвиватися сектор, що одержав назву "нова економіка". Інвестиції в цю економіку набагато перевищували можливості їхнього повернення.

Передбачалося, що зростання споживання товарів і послуг цього сектору економіки буде у разі перевищувати темпи зростання економіки в цілому, що згодом через повернення інвестицій буде окупатися досить високою нормою доходності. Однак новий сектор не зміг ані забезпечити доходи інвесторам, ані навіть зберегти беззбиткове виробництво. Зростання продуктивності праці за рахунок впровадження нових технологій, як показують дослідження компанії McKinsey, не відбувалося. Згідно із цими дослідженнями, майже все збільшення продуктивності праці насправді давали всього шість галузей: роздрібна торгівля, оптова торгівля, торгівля цінними паперами, напівпровідники, виробництво комп'ютерів і телекомунікації. В інших галузях американської економіки відбувалися то невелике збільшення, то зниження зростання продуктивності, що компенсували одне одного.

Таким чином, склалася класична ситуація структурної кризи, коли обсяг ресурсів, необхідний для підтримки та розвитку будь-якого сектору економіки, абсолютно не відповідає обсягу його продажів кінцевому споживачеві.

Відповідно до загальноприйнятих макроекономічних рекомендацій, при структурній кризі необхідно підвищувати дисконтну ставку, завдяки чому нерентабельні сектори повинні припинити своє існування. При цьому паралельно необхідно проводити активну державну (як бюджетну, так і протекційністську) підтримку тієї частини економіки, що повинна компенсувати зазнаних втрат.

Однак проблема полягала в тому, що на ту частину економіки США, що повинна була нівелюватися внаслідок структурної перебудови, припадає близько 12-15% їх ВВП. І ще приблизно стільки ж займає сфера послуг, що за ці роки виросла на новій економіці.

Уряд США задіяв низку заходів на підтримку рентабельності економіки, які на деякий термін змогли продовжити існування явно нежиттєздатних секторів економіки, перекладаючи витрати на їхнє утримування на інші, цілком життєздатні її сегменти (при цьому претендуючи на значну частку кредитних ресурсів).

Однак рішення стратегічних завдань із оздоровлення своєї економіки та усунення негативного впливу внутрішнього економічного дисбалансу на світову економіку не було зроблено.

Додатковим чинником, що ускладнив ситуацію на світових ринках, стала поведінка підприємницького сектору США: компанії нової економіки намагалися всіляко демонструвати зростання продажів, для того щоб не втратити переваги в плані залучення капіталу. Паралельно їм компанії економіки старого формату змушені були приховувати від акціонерів та інвесторів втрати від нерентабельних вкладень у нові технології. Їм також доводилося маскувати проблеми, пов'язані із залученням капіталу в умовах конкуренції з новими секторами, що мають більш високу прибутковість.

Все це в сукупності стало відправною крапкою внутрішніх проблем у американській економіці для початку сучасної світової кризи.

Друга важлива причина виникнення кризи закладена в принципах діяльності світового валютного ринку, щоденний обсяг операцій на якому становить майже шосту частину всього американського іпотечного боргу. По суті, від суми угод на цьому ринку залежить прямо або опосередковано економіка практично всіх світових гравців (країн). Причому валютні операції здійснюються в межах нової конфігурації валютних відносин, що прийшла на заміну “золотому стандарту грошей”, коли фіксованість золотого вмісту паперових грошей давала стійкі валютні курси.

Сьогодні гроші фактично втратили свою товарну основу, стали більшою мірою віртуальними (що цілком відповідає процесам глобалізації і прискоренню розвитку економіки), а курси валют перейшли від фіксованих, твердих до “плаваючих” та таких, що міняються щодня. Така особливість курсових коливань сприяла формуванню доходів, виходячи зі спекулятивних валютних операцій. Це не могло не позначитися на якісній характеристиці трансакцій валютного ринку.

До початку кризи частка спекулятивних операцій уже перевершила рубіж в 90%, а 5-7% трансакцій, пов'язаних з реальною економікою, не могли підтримувати саму функціональність валютного ринку. Банки, де-факто, стали структурами, що обслуговували спекулятивні грошові потоки. Частка “реальних сильних” грошей у структурі ліквідності комерційних банків наблизилася до мізерного порогу в 1%, а друга частка – “майже гроші” – негативно відреагували на діяльність цих фінансових інститутів.

Теперішнє падіння долара є наслідком непереконливого виконання їм однієї із трьох основних функцій – національної валюти США, тобто, пов'язано зі слабкістю американської економіки.

У подальшому цей процес буде тільки збільшуватися за рахунок ослаблення другої функції долара – світової резервної валюти.

Третя причина виникнення кризи закладена в принципі глобалізації товарних ринків і впливає з виконання долларом своєї третьої функції – єдиної міри вартості, у зв'язку із чим світова економіка має великі ризики.

Світова економіка тримається на глобальних ринках – нафти та металу, продовольства і золота. Іншими словами, процес глобалізації полягає у тому, що все нові і нові ринки входять в цей перелік. І економіка США стала економікою послуг завдяки тому, що вона не являється, перш за все, виробником продукції, а переважно обслуговує (і тим самим контролює) єдині ринки.

Вихід із кризи лежить в напрямку оздоровлення локальних ринків. Необхідно максимально їх відновити – з усіма національними і регіональними особливостями. У світовій економіці повинен спостерігатися перехід до посилення контролю за локальними ринками з акцентом на середньострокове і довгострокове планування. Цей контроль сьогодні може здійснити тільки держава. Ті держави, які найбільш ефективно зможуть реалізувати у своїй діяльності саме функцію планування, одержать серйозні переваги за підсумками кризового періоду.

Загальновідомо, що на різних стадіях економічних циклів пріоритет віддається чи то грошово-кредитній, чи то бюджетно-податковій політиці держави. У період кризи з метою поживлення попиту, обсягів виробництва і зайнятості уряди країн переважно застосовують фінансові важелі активізації та поживлення ринкової економіки.

Починаючи з осені 2008 р. у багатьох розвинених країнах розробили та почали проводити антикризові заходи, перш за все, пов'язані з утриманням банківської і фінансової сфер економіки.

У жовтні уряд Великобританії надав у розпорядження банків близько 50 млрд фунтів, щоб спонукати їх до збільшення власного капіталу, а також запропонував фінансовим інститутам на 90% застрахувати ризики їх “безнадійних” кредитів задля обмеження втрат банків. Другим пакетом антикризових заходів стало продовження до 9 квітня 2009 р. терміну дії допо-

моги з підвищення ліквідності, загальна сума за обома етапами якої становила 200 млрд фунтів, а також надання державних гарантій на 250 млрд фунтів для страхування фінансових установ на міжбанківському ринку.

На початку кредитної кризи Федеральна резервна система США досить різко знизила процентну ставку з відкриттям дисконтного вікна, приймаючи на себе ненадійні запоруки з метою забезпечення для банків додаткової ліквідності. Наполовину націоналізованим іпотечним банкам “Freddie Mac” і “Fannie Mae” уряд продовжив фінансову допомогу. Аналогічно уряд профінансував і страховий концерн “AIG” на \$85 млрд. Приватні банки США на початку кризи здійснювали стратегію поглинання постраждалих інститутів. “Bear Stearns” був придбаний “JP Morgan Chase”, причому Емісійний банк взяв на себе гарантії на \$30 млрд “Bank of America” поглинув “Merrill Lynch”. Однак коли для інвестбанку “Lehman Brothers” не знайшлося покупця, а ситуація на кредитних ринках не покращилася, уряд США почав програму “Troubled Assets Relief Program” (TARP). За рахунок \$700 млрд податкових надходжень банки повинні були звільнитися від “токсичних” цінних паперів і кредитів. Держава, тим самим, практично взяла на себе роль “поганого банку”. Однак оцінка цих статей у банківських балансах виявилася занадто важкою. Половину фонду порятунку Тарп Міністр практично використав для прямих ін’єкцій капіталу у фінансові установи США. І чим більшими вони були, тим більше державної допомоги одержали.

Восени 2008 р. відбулася перша часткова допомога учасникам ринку й істотне ослаблення грошово-кредитної політики Центробанку Канади, а повноцінний пакет стимулюючих заходів був прийнятий наприкінці січня 2009 р. У жовтні 2008 р. був створений фонд для викупу у банків цінних паперів, забезпечених іпотечними кредитами. До фонду було закладено 75 млрд канадських доларів (\$59,7 млрд). Ще 50 млрд канадських доларів (\$39,8 млрд) уряд додав у січні 2009 р.

Перший пакет фінансової допомоги від уряду Німеччини надійшов восени 2008 року. У жовтні федеральний уряд прийняв перший пакет кон’юнктурних заходів для країни. Державна частка фінансування в цій програмі оцінюється в 31 млрд євро. Інше – приватні інвестиції. План допомоги фінансовому сектору спирається на прийнятий у жовтні 2008 року закон про стабілізацію фінансового ринку, згідно з яким уряд допомагає банкам нівелювати їхні проблеми з ліквідністю шляхом прямих фінансових вливань. Полегшення рефінансування

банків на ринку капіталу здійснюється за допомогою державних гарантій. Для цих цілей затверджено спеціальний Фонд стабілізації фінансового ринку в розмірі до 480 млрд євро. У той же час, на відміну від інших країн, німецький уряд виступає проти створення "поганого банку", у якому були б зібрані всі неліквідні активи німецьких фінансових установ. Однак обговорюється можливість викупу урядом "поганих" банківських активів за заниженою ціною, як це було зроблено в 1990 році зі східнонімецькими банками після об'єднання Німеччини. За даними "Bloomberg", Міністерство фінансів Німеччини розглядає також можливість придбання 70% акцій або навіть націоналізації "Hypo Real Estate Holding'AG". Ця фінансова установа – одна із двох банків, які залучили державне рефінансування. Постраждавши восени через проблеми у своєму ірландському підрозділі "Derfa Bank Pic", банк уже одержав від держави допомогу – 92 млрд євро у вигляді боргових гарантій і кредитних ліній.

Особливістю сучасної кризи є те, що звичайна реакція кредитно-грошової політики, що полягає у зниженні процентних ставок, не приводить до зупинення різкого зниження попиту. Дисфункційність ринків цінних паперів, викликана невизначеністю вартості цінних паперів, забезпечених активами, означає як нездатність банків і інших фінансових установ мобілізувати кошти, а також – як і їхнє небажання давати позики. У результаті зниження процентних ставок, що здійснюється Центробанками розвинених країн, не призводить до збільшення видатків на капіталовкладення і споживання, чутливі до зміни процентної ставки. Така ситуація пояснюється тим, що сучасна фінансова криза порушила канали, по яких валютна політика впливає на реальну економіку. У сьогоднішній ситуації часовий проміжок між зниженням відсотків і впливом цього чинника на кон'юнктуру триває значно довше. Причому цей вплив може виявитися більше, ніж звичайно. Навіть у нормальних умовах від зміни основної процентної ставки до максимального впливу цього процесу на ВВП проходить від чотирьох до шести кварталів. Тому на міжбанківському валютному ринку виникла пастка ліквідності такого характеру. Із середини жовтня Центральні банки країн надають у розпорядження банкам необмежену кількість грошей і на ринку не існує нестачі ліквідності. Однак у банків більше немає віри в кредитоспроможність інших банків і вони не впевнені у власних позиціях з ліквідності. Внаслідок цього вони воліють розміщати свою надлишкову ліквідність у ЦБ, а не позичати її іншим банкам.

Оскільки цей ринок функціонує неправильно, ставки відсотків грошового ринку на тривалі терміни незвичайно високі, порівняно з основною процентною ставкою Центробанків.

Банки повинні в повному обсязі використати підтримку урядів, наприклад, з рекапіталізації і за гарантіями для нових емісій банківських облигацій. Ці кроки сприяли б поживленню валютного ринку та наданню кредитів економіці. Крім того, довіру підсилює б більше висока прозорість, відповідно до якої банки повинні показати свої списання та інші втрати від фінансової кризи, а також свій профіль ризику.

Крім активної допомоги фінансовому сектору розвинені країни почали впровадження численних програм допомоги реальному сектору економіки і населенню. Спад цін, як і їхнє значне зростання, несприятливі тим, що впливають на купівельну спроможність населення. Якщо інфляція стимулює споживання через побоювання, що завтра все буде ще дорожче чим сьогодні, то дефляція змушує людей утримуватися від покупок у надії, що завтра все подешевшає ще більше. А в умовах рецесії зниження споживання з будь-якої причини, чи то зниження доходів або очікування спаду цін, є явно небажаним явищем.

14 січня 2009 р. у Великобританії був затверджений урядовий пакет з підтримки малого і середнього бізнесу, що передбачає три різні схеми оздоровлення економіки. По-перше, уряд передбачає надання гарантій по 50% банківських позик загальною сумою до 20 млрд фунтів стерлінгів (\$ 29 млрд) компаніям, чий річний обіг нижче 500 млн фунтів стерлінгів (\$ 723,9 млн). По-друге, уряд буде гарантувати 75% кредитів на суму 1,3 млрд фунтів стерлінгів (\$ 1,9 млрд) для малого бізнесу. По-третє, Кабінет Міністрів Великобританії передбачає забезпечити дві третини коштів фонду, сформованого разом з банками в розмірі 75 млн фунтів стерлінгів (\$ 108,4 млн), за допомогою якого будуть обмінюватися боргові зобов'язання на активи дрібних фірм.

У січні 2009 р. англійський уряд оголосив про пакет допомоги автомобільній промисловості. Ця галузь особливо сильно постраждала від спаду попиту. 1,31 млрд фунтів стерлінгів (\$ 1,9 млрд) спрямовується британським автовиробникам від Європейського інвестиційного банку у вигляді кредитів, ще 1 млрд фунтів стерлінгів (\$1,45 млрд) надійдуть від інших банків у випадку такої потреба, а уряд виступає в цьому випадку гарантом з позик, беручи на себе кредитні ризики, а не фінансуючи прямо.

У січні 2009 р. Кабінет Міністрів ФРН затвердив другу про-

граму зі стимулювання кон'юнктури, вартістю близько 50 млрд євро. Пакет заходів спрямований на зниження навантаження на приватні сімейні бюджети, зміцнення економіки та забезпечення робочих місць. Передбачено інвестувати 17 млрд євро в інфраструктурні проекти, охорону здоров'я і освіти. Розроблено низку заходів на стимулювання приватного споживання: незначне зниження податку на доходи фізичних осіб, відрахування до фонду заробітної плати для найманих робітників і службовців тощо, все це повинно збільшити суму, що залишається в розпорядженні домогосподарств. Але більш доцільним представляється зниження внесків соціальної безпеки, а не на скорочення прибуткового податку, оскільки останній платить переважно багата частина населення. Урядом Німеччини запропоновано також підвищення соціальних гарантій (допомога на утримання дитини і короткострокові трудові субсидії), оскільки вони збільшують купівельну спроможність населення з низькими доходами, які більше схильні до споживання, ніж до нагромадження. Також уряд розраховує допомогти малим і середнім підприємствам одержати доступ до кредитних ресурсів.

У грудні 2008 р. Канада надала фінансову допомогу автомобільній промисловості, виділивши 373 млрд канадських доларів (\$ 2,6 млрд) американським компаніям "General Motors", "Chrysler" і "Ford", 20% виробництва яких зосереджено в Канаді. Січневий пакет заходів зі стимулювання канадської економіки не стосується адресної підтримки окремих компаній, а спрямований на збільшення споживання, створення додаткових робочих місць і на втримання рівня виробництва за допомогою держзамовлень. Пакет включає фінансування будівництва житлової нерухомості, що повинне надати допомогу будівельній індустрії, збільшення державних видатків на підтримку інфраструктури у два рази, у тому числі на утримання автомобільних доріг, залізниць і портів. Передбачено додаткові податкові пільги для фізичних осіб, щоб активізувати споживчу активність, а також виділені кошти на програму страхування від безробіття і запуск спеціальних освітніх центрів із перекваліфікації працівників, що втратили роботу. Всі ці державні видатки і податкові послаблення оцінюються в 40 млрд канадських доларів (\$31,9 млрд) і розраховані на два роки.

Щоб полегшити кредитний тягар і підтримати підприємства, Банку Англії надається право купувати у приватних підприємств боргові зобов'язання. Він наділяється для цього фондом з капіталом у розмірі 50 млрд фунтів. До того ж уряд надав

Центробанку право, якщо буде потреба, збільшити розмір грошової маси. Тим самим повинна бути усунута небезпека дефляції. Кредитна допомога виділяється автомобільній промисловості, що переживає кризу. З 27 січня уряд надає автовиробникам гарантії по кредитах, які забезпечать доступ до кредитів у розмірі 2,3 млрд фунтів (2,5 млрд євро). І хоча всі ці концерни перебувають в іноземних руках, в автоіндустрії працює більше мільйона британців.

Загальновідомо, що спад можна утримати завдяки запровадженню певних економічних стимулів за рахунок автоматичних стабілізаторів – додаткових соціальних видатків і більш низьких податкових надходжень. Тобто податково-бюджетна політика є основним способом зупинити поточний спад в економіках розвинутих країн, однак її проведення має і свій негативний бік та позначається, насамперед, на подальшому зростанні державного боргу і буде ціною, що прийдеться заплатити за помилки, які призвели до недооцінки ризику і зловживання позиковим капіталом. Вже сьогодні значна кількість країн через високу частку державного боргу та/або дефіцит бюджету не мають в достатній кількості таких механізмів впливу для проведення експансивної фінансової політики.

За сьогоднішню підтримку з боку держав компаніям і домогосподарствам у майбутньому прийдеться довгий час розраховуватися посиленням податковим навантаженням, щоб забезпечити позитивний бюджетний баланс і розплатитися по боргах, зроблених під час кризи для фінансування розриву між видатками і доходами держави.

Останнім поштовхом, що також послужив для розвитку кризових явищ в Україні, слід визнати “перегрів” іпотечного ринку. Разом з тим, основні причини рецесії в нашій країні лежать у іншій площині. На початку 2000-х років орієнтація уряду на реформування і створення інноваційної моделі економіки, перевищення в три рази середньоевропейського рівня ставок із кредитування, а також ревальвація національної валюти в 2005 і 2008 рр. забезпечили надходження інвестицій і спекулятивного капіталу в країну. Наявність надлишкової кількості кредитних ресурсів могла бути значною підмогою уряду країни для полегшення проведення реальних реформ в економіці. Але уряд обрав популістські заходи щодо збільшення соціальних виплат населенню з бюджету країни, що можна віднести до основного чинника розкручування кризи в українській економіці.

Тобто дохід домогосподарств в Україні, що був отриманий

після сплати податків, практично нарівно складався із заробленого і перерозподіленого доходів, коли за рахунок бюджету країни формувалося майже 40% доходів населення, які не забезпечувалися зростанням продуктивності праці, а являли собою соціальні трансферти.

Другою внутрішньою причиною, що призвела до кризи в країні, стала видача кредитних ресурсів під сумнівні гарантії і спекулятивний рівень цін на нерухомість. Внаслідок скорочення зовнішніх джерел фінансування виникла проблема з неповерненням кредитів. Тільки за неповні останні чотири роки (з 01.01.2005 р. до 01.12.2008 р.) банківські кредити фізичним особам вирости в Україні в 17 разів – з 14,6 до 249,6 млрд грн.

За даними НБУ, за I квартал 2009 р. обсяг прострочених кредитів виріс на 55,18%, досягши 27,955 млрд грн. При цьому загальний розмір кредитних портфелів українських банків зменшився на 32,72 млрд грн, склавши 759,664 млрд грн. Відсутність ресурсів у банків призвела до того, що щомісячний обсяг кредитування на покушку житлової нерухомості (нові кредити) упав в 11 разів – з 2,2 млрд грн в 2008 році до 200 млн грн. у січні-лютому 2009 року.

Такі тенденції стали як наслідок неплатежів, які почали різко збільшуватися з листопада 2008 р., так і зростанням рівня недовіри з боку банківського сектору. Найбільше постраждали банки, які в попередні роки активно кредитували населення. Найбільший збиток за підсумками роботи в I кварталі 2009 р. оголосив Укрсиббанк – 851,822 млн грн. Менші збитки в банку “Надра” (557,535 млн грн), ПУМБ (119,759 млн грн), “Форум” (86,685 млн грн). І найменш постраждали корпоративні банки, клієнти яких мають більше варіантів реструктуризації боргів. Із цієї причини фінансові установи були змушені збільшити обсяги відрахувань на покриття ризиків з активних операцій більш ніж на 17 млрд грн (до 65 млрд грн), скорочуючи, таким чином, суми фактичних резервів для активного кредитування. У результаті такої діяльності, банки в I кварталі 2009 р. одержали збитки на суму 7,02 млрд грн, а рентабельність капіталу вперше з 2001 р. стала від’ємною – мінус 23,4%. Для порівняння, у цілому за минулий рік результат діяльності банків склав “плюс” 7,3 млрд грн.

Третьою причиною стагнації економіки країни виявилось різке скорочення попиту на українську продукцію на зовнішніх ринках, викликаного спадом виробництва в розвинених країнах, які були основними споживачами експортоорієнтованих галузей України: металургійної, хімічної, машинобудівної

тощо. Так, у січні-лютому 2009 р. обсяг експорту товарів щодо січня-лютого попереднього року склав 61,4% і становив 5132,1 млн дол., імпорту – відповідно 52,5% і 5840,4 млн дол. Негативне сальдо зовнішньої торгівлі товарами досягло 708,3 млн дол. (у січні-лютому 2008 р. – негативне 2758,5 млн дол.). Основу товарної структури зовнішньої торгівлі України, на сьогодні та виробі з них, механічне та електричне обладнання, продукти рослинного походження, продукція хімічної та пов'язаних з нею галузей промисловості, але їх частка суттєво зменшилася.

Країна скоротила експорт металопродукції в I кварталі поточного року в порівнянні з аналогічним періодом минулого року на 26% – до 5,9 млн тонн. Через падіння цін на метал дохід від цих поставок скоротився на 52% – до 2,4 млрд дол. У річному вимірі харчова промисловість зробила продукції менше на 10%, виробництво коксу і продуктів нафтопереробки скоротилося на 15,6%, обсяг продукції хімії і нафтохімії зменшився на 37,7%. Спад у металургії досяг 43,1%.

У зв'язку зі зниженням економічної і кредитної активності, падінням доходів населення товарообіг у роздрібній торгівлі впав у річному вимірі на 15%. Безнадійно падаючий ринок житла знизив обсяги виконання робіт в будівельній галузі на 55,9%. Виробництво електроенергії характеризується спадом на 15,2%. Споживання – на 12,7%. Незначне зростання відбувалося лише в сільському господарстві – у річному вимірі на 2,9%. У першому кварталі 2009 р. обсяг споживання газу промисловими підприємствами скоротився на 40% (у порівнянні з аналогічним періодом 2008 року). А спад вантажоперевезень за всіма видами транспорту становив у середньому 33%, пасажиропотік зменшився на 4%.

За оцінками експертів Рахункової палати, спад реального ВВП у країні за перші два місяці 2009 р. становив не менш 20%. Деякі експерти вважають, що в першому кварталі економічний спад буде ще більше – до 25,5%.

Четвертою причиною наростання кризи в українській економіці стала девальвація національної валюти, що призвела до недовіри до національної валюти і переходу до тотальної доларизації заощаджень населення. Паралельно із цим інвестори почали широкомасштабне виведення капіталів з матеріального виробництва. Національний банк України наприкінці 2008 р. надав рефінансування 88 українським банкам на загальну суму 36,937 млрд грн, які були спрямовані не на кредитування економіки країни, а переведені у ВКВ для їх виведення за кордон.

По суті, НБУ не здійснив захист гривні, а надав можливість бажаним вивести валюту на закордонні рахунки за курсом 5-6 грн. за дол., хоча і повинен був задіяти жорсткі адміністративні заслони, повернутися до введення норм, що закріплюють обов'язковий продаж валютної виручки, і запровадити девальвацію національної валюти в розумних межах, щоб уникнути різкого скорочення національних золотовалютних резервів.

Напередодні економічної кризи золотовалютні резерви держави перевищували еквівалент 38 млрд дол. На сьогодні у розпорядженні НБУ перебуває близько 24,7 млрд дол., включаючи і 4,5 млрд дол. першого траншу МВФ. Однак, тільки за офіційними даними, до кінця 2009 р. необхідно виплатити за зовнішніми зобов'язаннями близько 12 млрд дол. Тих же коштів, що залишаться після розрахунків за зовнішніми зобов'язаннями, навіть із огляду на оптимістичний сценарій співробітництва із МВФ, на підтримку гідного обмінного курсу національної валюти може і не вистачити.

Таким чином, внаслідок низки грубих економічних помилок і прорахунків економіка країни опинилася у дуже складній ситуації: довіра населення до банківської системи, яке досить суттєво фінансувало економіку вільними грошовими ресурсами, уже відсутня, підтвердженням чого є такі дані.

Так, з жовтня 2008 року сума, еквівалентна приблизно 90 млрд грн, була виведена з банківської системи, що становить близько чверті всіх розміщених грошей на рахунках фінансових установ країни. Процес триває вже півроку. Таким чином, середня швидкість виводу капіталів становить близько 500 млн грн у день. Причому вилучаються не тільки гривневі, але і валютні внески. Ця сума була б ще більшою, якби Національним банком в адміністративному порядку не були заморожені внески населення та юридичних осіб.

За даними Асоціації українських банків на 1 березня 2009 р., більше 23 млрд грн депозитів фізичних осіб і понад 10 млрд грн внесків юридичних осіб зосереджено на рахунках банків, у яких введена тимчасова адміністрація. Їхні виплати заморожені на шість місяців. Ще близько 13 млрд грн внесків фізичних осіб і майже 6 млрд грн внесків юридичних осіб зосереджено у фінансових установах під контролем куратора НБУ. Таким чином, у зоні ризику виявилися як мінімум кошти громадян і підприємств на суму, що перевищує 52 млрд грн.

Таким чином, в країні економічна ситуація характеризується погіршенням зовнішньоекономічної кон'юнктури, істотним скороченням попиту на внутрішньому ринку і тому вимагає

проведення кардинальних заходів щодо відновлення позитивної динаміки.

Якщо розглянути досвід розвинених країн по оздоровленню своїх економік, то всі заходи можна звести до трьох основних напрямків: оздоровлення банківської системи, підтримка бізнесу, утримання доходів домогосподарств та збереження соціальних стандартів життя населення.

Рекапіталізація банків є ключовим завданням для захисту економіки від потенційного значного скорочення обсягів кредитування, без якого підприємства виявляються позбавлені не тільки інвестиційного, але і звичайного фінансового підживлення для підтримки своєї щоденної операційної діяльності, що обертається зростанням збитків і відмовою від обслуговування своїх боргових зобов'язань.

Сьогодні уряд України виділив 26 банків, на які приходить-ся більше 60% активів банківського сектору і які, таким чином, підпадають під критерії МВФ і Всесвітнього банку. З них передбачається, що сім банків будуть рекапіталізовані за рахунок держави, а дев'ятнадцять – повинні взяти на себе зобов'язання збільшити капітал за рахунок власних коштів. Іншим банкам прийдеться шукати інші джерела наповнення їхніх статутних капіталів. Потреба в коштах семи банків, що рекапіталізуються, становить приблизно 20 млрд грн.

Таблиця 1
Основні критерії рекапіталізації проблемних банків України

№	Перелік банків	Потреба в капіталі, млрд грн.	Частка акцій, що переходить до держави, %
1.	Надра	5,0	91,8
2.	Укрпромбанк	4,7	99,0
3.	Фінанси і кредит	2,1	60,0*
4.	Родовід Банк	2,0	99,0
5.	Київ	2,0	99,0
6.	Укргазбанк	1,5	75,0+1 акція
7.	Імексбанк	н/д	75,0+1 акція

* 15% акцій передається уряду в управління

Другим напрямом з оздоровлення економіки є підтримка реального сектору економіки. Так, 0,38 млрд грн уряд Ти-

мошенко передбачив в Стабілізаційному фонді для добудування дев'яти літаків на Харківському авіаційному заводі, що опинився у важкому фінансовому становищі. Але це не є такою вже великою сумою. В порівнянні, на підтримку банківського сектору (рефінансування і рекапіталізацію) НБУ прогнозує виділити близько 57 млрд грн. У 2009 р. передбачається направити державні дотації вугільним шахтам в 13,7 млрд грн. порівняно з фінансуванням у 2002-2008 р. з бюджету України вугільної промисловості в межах Національної програми "Вугілля України" на суму близько 30 млрд грн. Однак відтоді, як галузь одержала ці кошти, ситуація постійно погіршувалася, а державна допомога критикувалася експертами і політиками. Близько чверті Стабфонда держбюджету України в 20 млрд грн з 1 квітня 2009 р. буде спрямовано на підтримку окремих галузей економіки. Також уряд країни сподівається одержати 21,7 млрд євро запланованих надходжень у бюджет України в 2009 році.

Однак, порівняно з діями урядів розвинених країн, українська влада не робить висновків із ситуації, що створилася, а заходи, що прийняті нею, носять хаотичний і крапковий характер та більше схожі на латання дірок, а не на запровадження системної роботи, спрямованої на вирішення стратегічних завдань.

Висновки. Глобальне промислове зростання у попередні роки, що стало основним чинником вражаючого розвитку українського промислового і фондового ринків, ґрунтувалося на високій кон'юктурі зовнішніх ринків в останнє десятиліття. Це економічне зростання було штучно посилено великим обсягом банківських кредитів, але тепер ця підтримка є недоступною, і в майбутньому її вже не так легко буде одержати.

Після виходу із кризи інвестори, безумовно, побачать позитивну рентабельність інвестицій на українському фондовому ринку, однак ця рентабельність у майбутньому буде більше помірною, ніж та, яку вони отримували у період підйому. Більш сувора світова нормативна практика разом з менш гнучким ринком будуть означати більш стійке і менш агресивне його зростання у майбутньому. Позитивним є те, що можна чекати менше надмірного росту, більше прозорості та більше бажання співробітництва від компаній, які навчаться шукати фінансування на фондовому ринку.

Можливість для українських банків дешево займати в американських доларах у Європі і надавати їх як гривневі кредити з високою процентною ставкою на внутрішньому ринку буде

неможливою в доступному для огляду майбутньому. Корекція на ринку повинна буде нейтралізувати надмірне зростання, що спричинить більш стабільний і прогнозований ринок у майбутньому.

Держава ж повинна зробити для себе основний висновок, що економіка країни повинна розвиватися у суворій відповідності з макроекономічними пропорціями балансу обсягів виробництва, зайнятості та доходів та з мінімальним впливом на формування бюджету країни популістських рішень.

Література

1. Бальцерович Лешек. Свобода і розвиток. – Львів, 2000.
2. Гаврилишин Б. “Форум мільярдів у Києві” // Експрес. – 17 червня 2005.
3. Лібанова Елла. “Я не вірю в можливість відродження протестанської етики” // Дзеркало тижня. – 11 липня 2009.
4. Савченко О. “Власник банку несе відповідальність за депозити як громадян, так і юридичних осіб” // Дзеркало тижня. – № 10. – 2009.
5. Сколотяний Ю. “Звичайні” підозрювані // Дзеркало тижня. – №49. – 27 грудня 2008.